

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Никифоренко Наталії Андріївни

на тему: «ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ,

ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ»,

подане на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 081 «Право»

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача в цілому.

Актуальність теми дисертації. Згідно з п. 24 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, корупція є однією із загроз національній безпеці та національним інтересам України, оскільки перешкоджає виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливує її стале і динамічне зростання, підвищує уразливість до загроз, підживлює кримінальне середовище. Ця теза знаходить підтвердження й в п. 1.1. Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки, затвердженої Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-ІХ, згідно з яким низькі темпи реалізації антикорупційної політики в Україні суттєво сповільнюють її економічне зростання, а опитування бізнесу демонструє, що поширеність корупції та недовіра до судової системи є основними перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій. Процитовані документи є по суті офіційним визнанням того, що попри зусилля, яких Україна докладає впродовж останнього десятиліття задля подолання корупції, остання продовжує залишатися загрозою для належного функціонування держави, розвитку суспільства та реалізації основоположних прав людини. Додатково поглиблює проблему те, що Україна вже понад десять років зазнає російської збройної агресії, яка понад два роки набула максимально широких масштабів. В умовах війни загрозовість корупції набуває ледь не абсолютного значення, оскільки вона може виявитися фактором, що зумовить колапс держави та поразку перед зовнішнім ворогом.

Концепція запобігання корупції, що впроваджується в життя Україною впродовж останнього десятиліття, передбачає викорінення не лише як такої корупційної поведінки, яка полягає у зловживанні владою або службовим становищем та в активному й пасивному підкупі осіб, наділених владою або службовими повноваженнями, але й протидію, так би мовити, фоновим явищам, зокрема правопорушенням у сфері декларування особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, своїх доходів та майнового становища. Сама по собі процедура подання декларацій особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, покликана поліпшити прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування й посилити контроль з боку правоохоронних органів та громадськості за доброчесністю осіб, що наділені повноваженнями в публічній сфері. Звісно, допущені в процесу декларування порушення, як-от декларування недостовірної інформації або неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, самі по собі не становлять корупційних правопорушень, однак вони свідчать про недоброчесність порушника, серйозно підривають довіру до публічної адміністрації та можуть створювати у громадськості враження про корумпованість останньої.

З огляду на викладене вище, не викликає жодних сумнівів тема дисертаційного дослідження Никифорова Наталії Андріївни.

З формальної сторони про актуальність дисертаційного дослідження Никифорова Н.А. свідчить те, що воно виконане згідно з Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки, затвердженою Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-IX, Стратегією боротьби з організованою злочинністю, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р, Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, затвердженими Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Планом дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженим

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р, Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженою наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454; Основними напрямками наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки, затвердженими рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 року (протокол № 23). Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 3 листопада 2020 року (протокол № 21) й уточнена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 грудня 2023 року (протокол № 26).

Оформлення дисертації. Дисертація та захищені за темою дисертації наукові публікації Никифорова Наталії Андріївни оформлені згідно з вимогами, передбаченими для такого виду робіт, виконані державною мовою з дотриманням правил наукового стилю. Положення, висновки та пропозиції, що містяться у науковій праці, в цілому характеризуються аргументованістю і послідовністю. У роботі не вбачається ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікацій. Висновки до розділів та загальні висновки є загалом чіткими та відповідають змісту окремих розділів та змісту роботи в цілому.

Повнота викладу в наукових публікаціях, захищених за темою дисертації положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати наукового дослідження апробовано на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та опубліковано в 12 наукових публікаціях, серед яких шість – у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України, і шість – у збірниках конференцій. У цих публікаціях достатньо повно розкриті основні положення дисертації. Дисертація становить самостійне дослідження, сформульовані в дисертації положення та висновки ґрунтуються на власних дослідженнях. Для аргументації окремих положень було використано праці інших авторів, на які зроблено відповідні посилання.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень.

За підсумками свого дисертаційного дослідження Никифоренко Наталія Андріївна сформулювала низку положень, рекомендацій та висновків, які характеризуються науковою новизною. Зокрема, дисертанткою виявлено сучасні тенденції вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2, 366-3 Кримінального кодексу України (далі — КК), зокрема поява практики притягнення до кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації осіб, які займають відповідальне й особливо відповідальне становище, удосконалення процесу виявлення цього злочину шляхом покращення механізму перевірки декларацій, роботи працівників НАЗК, налагодження роботи з викривачами, зменшення числа фактів умисного неподання декларації та декларування недостовірної інформації через здобуття суб'єктами декларування певного досвіду електронного декларування, а також значне покращення роботи суб'єктів запобігання та протидії корупційним і пов'язаним з корупцією кримінальним правопорушенням.

Важливими є й висновки Никифоренко Н.А. щодо системи детермінант кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, яка охоплює соціально-економічні, суспільно-політичні, організаційно-управлінські, правові та інші фактори.

За підсумками дослідження авторкою запропонований комплекс різного роду заходів запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим статтями 366-2, 366-3 КК, на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях. Зазначені заходи логічно впливають з висновків авторки щодо тенденцій вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією та щодо їх детермінант, й при цьому взаємодоповнюють один одного (мають системний характер).

Никифоренко Н.А. висловлено низку рекомендації щодо тлумачення та вдосконалення об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів, передбачених ст. 366-

2 та 366-3 КК України, які привносять певну новизну в дискурс, який склався з цих питань раніше.

Заслуговують на увагу й пропозиції дисертантки щодо узгодження положень законодавства, в яких розмежовуються корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення.

Наукова обґрунтованість результатів проведених здобувачем досліджень.

Структура дисертації відповідає заявленій темі роботи та ustalеним підходам до розкриття наукових тем, які стосуються запобіганням кримінальних правопорушень певних видів.

Робота включає анотацію, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, що вміщують вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел (244 джерела) і п'ять додатків на 42 сторінках.

Повний обсяг дисертації - 293 сторінок, зі них основний текст - 207 сторінки.

При написанні роботи Никифорова Н.А. опрацювала достатній масив джерел, що охоплює нормативно-правові акти (включно з іноземними нормативно-правовими актами), джерела міжнародного права, матеріали судової практики України та наукові публікації.

Наукові положення, висновки й рекомендації, сформульовані авторкою, у своїй більшості є переконливими. При їх обґрунтуванні дисертантка використала не лише правові та наукові джерела, а й емпіричні матеріали.

Наукова обґрунтованість результатів проведених Никифорова Н.А. досліджень забезпечується різноманітністю опрацьованої джерельної бази, емпіричною базою, коректним підходом до ведення наукової дискусії, обґрунтованим використанням різноманітних методів пізнання, вмінням логічно та послідовно викладати матеріал.

Нормативну основу дослідження складають Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України "Про запобігання корупції", інші нормативно-правові акти України, Конвенція ООН проти корупції, акти

кримінального законодавства іноземних держав. У роботі також використовувались положення проекту Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 10 січня 2024 року), підготовленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні матеріали Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України за 2015–2023 роки, 127 обвинувальних і 4 виправдувальних вироків, винесених судами першої та другої інстанцій за ст. 366-2 та 366-3 КК України, судові рішення Вищого антикорупційного суду та Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, результати опитування 484 респондентів (суб'єкти декларування та інші особи)

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Ознайомлення з дисертацією Никифорова Н.А. та зарахованими за темою дисертації науковими публікаціями дає підстави вважати, що авторці в цілому вдалося досягти *мети дисертаційного дослідження*, яка полягала в здійсненні кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів, передбачених статтями 366-2 та 366-3 КК України, і формуванні на цій підставі науково обґрунтованих рекомендацій щодо недопущення чи припинення таких кримінально протиправних діянь, усунення їх причин та умов, а також притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Досягнення мети дисертаційного дослідження забезпечило послідовне та належне виконання його *завдань*, як-от:

– визначити поняття, ознаки, сучасний стан дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією;

– схарактеризувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів, передбачених ст. 366-2, 366-3 КК України, а також заходи кримінально-правового спрямування за їх учинення;

- з'ясувати основні тенденції вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією;
- розробити кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією;
- дослідити детермінанти кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією;
- розглянути суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією;
- сформулювати систему й окреслити перспективні напрями запобігання цим злочинам на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях.

Досягнення мети дисертаційного дослідження та виконання його завдань забезпечувалося вмілим використанням дисертанткою різноманітних *методів* дослідження, як-от історичного, компаративістського, формально-логічного (догматичного), системного та статистичного методів, а також методів системно-структурного аналізу, аналізу документів та анкетування.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження Никифорова Н.А. полягає в тому, що вони можуть бути використані в:

- *законотворчій діяльності* – для вдосконалення антикорупційного законодавства в частині електронного декларування;
- *правозастосовній діяльності* – під час виявлення та розслідування злочинів, передбачених ст. 366-2 та 366-3 КК України, а також запобігання їм (акти впровадження Головного слідчого управління НПУ від 14 березня 2024 року й Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, МВС України від 28 березня 2024 року);
- *науково-дослідній діяльності* – у дослідженнях проблем запобігання та протидії корупційним і пов'язаним з корупцією правопорушенням (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 лютого 2024 року);

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін з кримінального права та кримінології (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 лютого 2024 року).

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача.

Хоча в цілому дисертаційне дослідження Никифоренко Н.А. заслуговує на позитивну оцінку, необхідно звернути увагу на певні положення та висновки, які були не достатньо розкриті, мають неоднозначний характер або потребують додаткової аргументації.

1. У правових реаліях сьогодення запобігання злочинам як діяльність держави може відбуватися виключно з дотриманням основоположних прав людини, гарантованих Конституцією України, а також обов'язковими для України міжнародно-правовими договорами, зокрема Європейською конвенцією з прав людини. Якби було можливим протилежне, і держава могла б вживати будь-яких найефективніших в її розумінні заходів із запобігання злочинності, нехтуючи при цьому основоположними правами людей, це створювало б високий ризик перетворення діяльності із запобігання злочинності на відверте державне свавілля.

У своєму дисертаційному дослідженні Никифоренко Н.А. фрагментарно згадує про проблему відповідності заходів із запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, зобов'язанням (вимогам), які породжують для держави права людини. Наприклад, на с. 57-60 авторка розглядає питання про те, чи становить кримінальне правопорушення, передбачене статтею 366-3 КК, неподання особою декларації в електронній формі з релігійних міркувань, та солідаризується з висновком Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду про те, що *“релігійні переконання не можуть надавати посадовій особі додаткових благ і ставити її в сприятливіше становище, порівняно з іншими особами, а отже, сповідування суддею певної релігії не може впливати на виконання професійних обов'язків,*

зокрема не дає право не виконувати норми Закону, причому ті норми, що регулюють професійну діяльність”.

Проте, як видається, дисертантці варто було б приділити більше уваги питанню відповідності заходів із запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, зокрема кримінально-правових заборон, передбачених статтями 366-2 та 366-3 КК, конституційним та міжнародно-правовим положенням щодо основоположних прав людини. Зокрема, було б доречно комплексно оцінити наскільки вказані заходи (заборони) відповідають принципу презумпції невинуватості, привілею від самовикриття, праву на повагу до приватного життя, праву на свободу думки, совісті і релігії й іншим основоположним правам. Таке дослідження видається особливо актуальним, оскільки нещодавно Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про запобігання корупції“, Кримінального кодексу України № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року визнав неконституційною статтю 366-1 КК, текст якої явно перегукується з текстами статей 366-2, 366-3 КК.

На мій погляд, комплексна оцінка діяльності Української держави із запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, на відповідність конституційним та міжнародно-правовим положенням щодо основоположних прав людини могла б посилити судження та висновки, висловлені Никифоренко Н.А. стосовно багатьох проблемних аспектів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

Під час публічного захисту дисертації авторці було б бажано висловити свою позицію принаймні стосовно того, (і) чи вважає вона переконливими аргументи, наведені в Рішенні Конституційного Суду України № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року щодо неконституційності статті 366-1 КК, і (ii) якщо так, чи не означає це, що подібність цієї статті та статей 366-2 та 366-3 КК, вимагає від органів кримінальної юстиції, які розслідують або розглядають кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2

та 366-3 КК, утримуватися від застосування вказаних положень закону України про кримінальну відповідальність з метою недопущення порушень конституційних прав людини.

2. У своїй роботі Никифоренко Н.А. використовує компаративістський (порівняльно-правовий) метод дослідження. Зокрема, на с. 18 авторка вказує, що цей метод був використаний в розділі I роботи *“під час вивчення іноземного досвіду запобігання досліджуваним деліктам”*.

Однак використання порівняльно-правового методу у розділі I має вкрай точковий та ситуативний характер. Наприклад, на с. 77 авторка на підтримку ідеї про те, що кримінальній відповідальності за неподання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, посиляється на те, що *“у ст. 355 КК Грузії криміналізовано ненадання декларації про майнове становище, вчинене після накладання адміністративного стягнення за таке саме діяння, а в § 227 КК Чехії – відмову особи, яка перебуває в судовому або іншому державному органі, виконати юридичне зобов'язання подати декларацію про майнове становище або ухилення від такого обов'язку”*. Комплексного порівняння українського та іноземного кримінального законодавства в питанні запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, авторка, однак, не проводить, хоча видається, що таке порівняння лише б посилювало загальний рівень роботи та надало б дисертантці додаткові аргументи для обстоювання власних суджень та висновків.

3. У Никифоренко Н.А., як можна зрозуміти з тексту дисертації, загалом не викликає заперечень те, що статті 366-2 та 366-3 КК розміщені в розділі XVII Особливої частини КК *“Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг”*. Дозволю собі не погодитися з такою некритичною позицією. На мій погляд, декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, навряд чи можна вважати кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності чи у сфері професійної діяльності, пов'язаної з

наданням публічних послуг. З очевидних причин кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2 та 366-3 КК, не належать до кримінальних правопорушень у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Розгляньмо тепер категорію *службової діяльності*. Якщо підходити до розкриття цієї категорії з позицій законодавчого визначення *службової особи* (ч.ч. 3, 4 ст. 18, п.п. 1, 2 примітки статті 364 КК), то виходить, що службова діяльність — це діяльність, яка полягає в реалізації особою функцій представника влади чи місцевого самоврядування, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Згідно з панівними в доктрині підходами вся така діяльність є *управлінською (владною)* діяльністю, однак реалізація обов'язку подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування не є *управлінським актом (актом здійснення влади)*. Саме це, на мою думку, й свідчить про те, що віднесення статей 366-2 та 366-3 КК до розділу XVII Особливої частини КК є лише законодавчою умовністю.

4. На с. 110 авторка зазначає, що *“аналіз статистичних показників дає підстави припустити, що певна частина фактів декларування недостовірної інформації та умисного неподання декларації залишається латентною, а тому особи, які вчинили ці діяння, уникають притягнення до кримінальної відповідальності”*. Не заперечуючи проти суті написаного, дозволю собі, однак, поставити під сумнів точність обраної Никифорова Н.А. термінології. Чи коректно в таких випадках вести мову про *латентну злочинність*? Еталонне розуміння цього явища полягає в тому, що сукупність фактів, яка утворює кримінальне правопорушення, з тих чи інших причин не потрапляє у фокус уваги органів кримінальної юстиції. Якщо відштовхуватися від того, що декларування недостовірної інформації трапляється тоді, коли існує розбіжність між дійсними доходами та майном особи й доходами та майном, вказаними в декларації, то виходить, що особа, яка вчинила декларування недостовірної інформації, власноруч надає в розпорядження органів влади інформацію про факти, що можуть згодом лягти в основу її обвинувачення. Чи не варто підшукати для подібних випадків якийсь новий кримінологічний термін?

5. Низка положень дисертації Никифоренко Н.А. сформульована не досить чітко або не досить зрозуміло, наприклад:

а) на с. 76 авторка начебто приєднується до висловленої Черенковим А.М. критики на адресу позиції, згідно з якою *“якщо особа не подала декларацію до моменту винесення вироку, наявне неподання декларації, а якщо подала, але після спливу порушених строків і без поважних причин, – це несвочасне подання”*, однак далі на с. 102 ця позиція відтворюється у висновках до розділу I;

б) на с. 43-50 Никифоренко Н.А. детально розглядає позиції інших авторів щодо соціальної обумовленості кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2 та 366-3 КК, однак з написаного не досить ясно, які саме фактори свідчать про соціальну обумовленість вказаних кримінальних правопорушень в розумінні самої дисертантки;

в) на с. 89 авторка зазначає, що у випадку, коли *“інша особа вносить дані з відома суб'єкта декларування, однак останній умисно не вживає заходів щодо перевірки їх достовірності, кримінальній відповідальності підлягає лише суб'єкт декларування за декларування недостовірної інформації”*. Чи означає це, що в такому випадку декларування недостовірної інформації є, на думку Никифоренко Н.А., *деліктом бездіяльності*, об'єктивна сторона якого полягає в невиконанні суб'єктом декларування обов'язку вносити до декларації особи уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування лише достовірну інформацію?

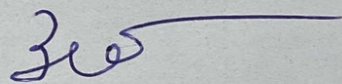
Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертація **Никифоренко Наталії Андріївни** на тему: **«Запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією»** за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повноти викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Рецензована робота відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 4 (зі змінами), а її авторка — **Никифоренко Наталія Андріївна** заслуговує на присудження ступеня *доктора філософії* з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент

Костянтин ЗАДОЯ

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР НДЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
04.06.2024р.

